

KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ VE HASAN SABRİ AYVAZOV

Zühal YÜKSEL*

ÖZET

Kırım Hanlığının 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından işgaliyle başlayan ve 100 yıl süren “Karanlık Dönem”den sonra İsmail Gaspıralı’nın çıkardığı “Tercüman” gazetesi etrafında, Akmescit Öğretmen Okulu’nda ve İstanbul’da yetişen gençler 1917’de Kırım Tatar Millî Kurultayı’ni toplar ve bağımsızlıklarını ilân ederler. Gerek bu gençliğin yetişmesinde gerekse Kırım Tatar Millî Meclisi’nin kurulmasında en önemli rolü oynayanlardan biri de şüphesiz Hasan Sabri Ayvazov’dur.

ANAHTAR KELİMELELER

Kırım Türkleri, “Vatan Hadimi” ve “Tercüman” gazeteleri, Kırım Tatar Millî Parlamentosu.

KIRIM TATAR NATIONAL MOVEMENT AND IT HASAN SABRI AYVAZOV

ABSTRACT

The occupation of Crimean dynasty by Russian Handem of 1783 which led to a hundred year dark age ended as “Tercüman” newspaper fanded by İsmail Gaspıralı gathered a young generation of people educated in istanbul and Russian-Tatar Teacher school in Akmescit who in 1917 assembled Crimean Tatar National meeting and dedared independence. Hasan sabri Ayvazov had important role in both teh education of this generation and in the assembly of Crimean Tatar National parliament.

KEY WORDS

Crimean Turks, “Tercüman” and “Vatan Hadimi” papers, Crimean-Tatar National Parliament.

Kırım Hanlığının 1783 yılında Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesiyle Kırım Türklerinin bütün içtimaî ve kültürel müesseseleri yıkılmış; üstelik Kırım Türklerinin büyük bir çoğunluğu bir buçuk asır boyunca süren mecburî bir göç ile vatanlarını boşaltmışlardır.

Bu dönemde Kırım’da Türk kimliğini tamamen silmek ve Kırım Türklerini Ruslaştırmak maksadıyla İslâm dini için İdare-i Ruhaniyenin

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kurulmuş, Rus okulları ve Akmescit'te Rus-Tatar öğretmen okulu açılmış, Kırım'ın ve şehirlerinin isimlerinin değiştirilmiş, vakıf toprakları işgal edilmiş, Rusya'ya bağlı halkı ezen Tatar ve Rus toprak sahipleri meydana getirilmiş, köylülerin toprakları ellerinden alınmış ve topraksız bırakılmış..... Böyle sosyal yapıyı alt üst edecek uygulamaların ardı arkası kesilmemiş ve Kırım Türklerinin çoğu vatanından göçmek zorunda kalmıştır. Bu durum Kırım Tatarlarının içtimaî, siyasî, iktisadî ve kültürel müesseseleri yok edilip darmadağın bir millet haline gelmelerinin yanında geride kalanların her an göçecekmiş hissine kapılmalarına ve iktisadî kurumların da tamamen ellerinden çıkmasına sebep olmuştur. Elbette bu durum kültürel hayatı da etkilemiş ve 100 yıl süren bu karanlık devirde Kırım Türk Edebiyatı da tam bir durgunluk dönemine girmiştir. Bu yıllarda Akmescit gimnaziyasında Kırım Tatar dili hocası ve Kırım Tatar bölümünün müdürlüğünü yapan Abdurrahman Çelebi Kırım Havace'nin yazdığı 151 sayfadan meydana gelen "Tatarsko-russkie razgavori, s prisovokupleniyem k nim poslovits, basen, obraztsev (!) dlâ skloneniy i sprajeniy tatarskih slov" isimli Tatarca-Rusça konuşma kitabının 1. Baskısı 1850 yılında, 2. baskısı 1853 yılında Kazan'da neşredildi. Abdurrefi Bodaninskiy (1810-1874). 1843 senesinden başlap Novorossiysk, Nogaysk, Aqmescit ve Bağçasaray oquvyurtlarında qımtatar ve rus tili ocası olup çalıştı. 1873 senesi Odessada onıñ "Russko-tatarskiy bukvar dlâ çteniya v pervonaçalnih narodnih şkolah Tavriçeskoy gubernii" isimli Rus-Tatar alfabesi basıldı. Acimi 64 saife. üzere iki veya üç eser basılmıştı ki, konuşma kitabı ve alfabe her ne kadar matbu eser olsa da her halde halq kütleleriniñ terbiye ve teşkilâtı meselesinden uzaq bulunurlar.¹

Bu konuda Kırım Türklerinin ilk neşriyatı tabii ki 33 yıllık İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesidir. Tercüman gazetesi sadece Kırım Türklerinin değil bütün Müslüman-Türk dünyasının meselelerini ele alan ve birlik için çalışan bir gazetedir. Ancak 1905 yılına kadar siyasete girmemiş, temkinli bir tutum takip etmiştir.

¹ Ahmet Özenbaşı, "Keçen Devrimize Tenkidli Bir Bakış Tecrübesi", **Okuv İşleri** (Bağçasaray), No:2 (1925), s:14-22,

1905 yılına kadar her hareketi Rusların kendi meselesi olarak gören ve sonuçta mutlaka kendilerinin sıkıntıya düşeceğini düşünen Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu, siyasetle ilgilenmemişlerdir. İsmail Gaspıralı ve talebeleri olan Hasan Sabri Ayvazov, Mahmut Refat, Osman Akçokraklı, İsmail Lömanov, halkı aydınlatmaya ve Usûl-i Cedid hareketini yaymaya çalışmışlarsa da, 1905'e doğru Kırım Tatarları arasında Usûl-i Cedid ve Rus-Tatar okullarında yetişen gençlerden toplum, edebiyat ve maarif meseleleriyle diğer entelektüel konularda faal olan bir grup teşekkül etmişti.²

Hasan Sabri Ayvazov, 1878 yılında Kırım'da millî ve edebî canlanmanın biraz da olsa yaşanmaya başladığı bu dönem içinde Alupka'da doğar. 1923 tarihli Yeni Dünya gazetesinin 14 Temmuz tarihli nüshasındaki "25 Yıllık Yubiley" başlığı taşıyan yazıda, ilk öğrenimini Alupka'daki mektep ve medresede yaptığı, zamanın şartlarından dolayı öğrenimine devam edemediği, ancak 1902-1903 yıllarında İstanbul'da Necatizâde Abkerimbek gibi tanınmış edip ve tarihçilerden ders aldığı belirtilmekte ise de Hasan Sabri Ayvazov'un İstanbul'da öğrenim yaptığına dair her hangi bir belge yoktur. Daha 19 yaşında iken Alupka ve etrafındaki okullarda öğretmenlik yapar. Bu dönemde yazdığı ilk makaleler "Muvazene" ve "Türk" gazetelerinde yayımlanır.³

1905'te inkılâp fırtınaları eserken genellikle Akmescitteki Tatar öğretmen okulundan mezun olan gençlerin Kırım Türklerine ait bir millî-inkılâpçı hareket oluşturmak amacıyla meydana getirdikleri gruba "Genç Tatarlar" (Kırım Türkçesiyle "Yaş Tatarlar") adı verilir. Zaman zaman Rus inkılâpçı gruplarıyla beraber çalışmış olmakla birlikte, Genç Tatar hareketi sosyalist fikirleri pek benimsemez. Genç Tatarlar 1905 yılının Aralık ayında yapılan Bütün-Kırım Müslümanları toplantılarında halkın karşısında fikirlerini ortaya koyarlar. Oldukça keskin bir inkılâpçı uslûpla yapılan konuşmalar halkı ürküttüyse de, Hasan Sabri Ayvazov ve Reşit Mediyev gibi lider durumunda bulunan isimlerin meseleleri daha

² Hakan Kırımlı, Kırım Türklerinde Millî Kimlik ve Millî Hareketler, Ankara 1996, s:64.

³ İsmail Asanoğlu Kerim, Medeniy Esnas, Simferopol 1997, s:11; İsmail Asanoğlu Kerim, KırımTatar Edebiyatı, Akmescit 1995, s: 113.

millî perspektif içinde tutarak ele almaları; Hasan Sabri Ayvazzov'un yaptığı konuşmada Çarlığın Kırım Tatar halkına uyguladığı siyasetin acı sonuçları ve Kırım Türklerinin inkâr edilen millî hakları üzerinde durması, mutlakiyete karşı inkılâpçı mücadele gereğini vurgulayarak hürriyet talebinde bulunması halka daha sıcak gelir. Genç Tatarlar, Kırım Tatar halkının aydınlatılması, mekteplerde Usûl-i Cedid'in desteklenmesi, bütün halk ve özellikle de kadınlar arasında tahsilin yaygınlaştırılması, şehir ve köylerdeki Kırım Tatarları arasında millî kadroların yetiştirilmesi, dinî hurûfatla mücadele ve Çarlık hükümetinin zulmüne karşı kuvvet hazırlanması gibi gayelere yönelmişti.

Mehdiyev, Bahçesaray'daki Celal Muin, Hüseyin Baliç, Seyit Celil Hattat, Hasan Sabri Ayvaz, Süleyman Badraklı, Yahya Bayburtlu, Emir Ali, Abdurrahman Hüsnü ile görüşmek maksadıyla istasyona gidince tutuklanır ve hapse atılır. 2 Kasım'da ise Akmesicit hapisanesinin kapıları halk tarafından zorlanarak açılır ve bütün siyasî mahkûmlar serbest bırakılır. Mehdiyev artık bir inkılâp kahramanı olmuştur.⁴

3 Mayıs 1906 tarihli Tercüman gazetesinde verilen habere göre, 1 Mayıs 1906'da Karasubazar'da "Vatan Hadimi" gazetesi çıkmaya başlar. 5 Mayıs 1906 tarihli Tercüman'da ise, Vatan Hadimi gazetesinin çıkarılmasından dolayı tebrik yazısında gazetenin müdürünün muallim Abdürreşit Mehdiyev, neşredeninin de Seydahmet Çelebi olduğu; Tercüman gibi millet için çalışacağı ve dilinin oldukça sade bir Türkçe olduğu belirtilir.⁵

Vatan Hadimi, Türk dil birliği hususundaki çizgisini daha ilk sayısında Hasan Sabri Ayvazov'un "Umum Lisan-ı Edeb Hakkında Fikrim" isimli makalesiyle ortaya koymuştur.

"Lisan meselesi mesail-i sairenin en ehem ve elzemi, ittihad ve ittifakin yegâne sebebidir.Rusya'da yirmi milyonluk bir heyet-

⁴ Cafer Seydahmet Kırimer, Nurlu Kabirler, s.100-104.

⁵ Gasprinski'nin Canlı Tarihi 1883-1914, (Hazırlayan İsmail Asanoğlu Kerim), Akmesicit 1999, s:146. (Bu eserde Tercüman gazetesinde bulunan yazılar bulunmaktadır.)

i azîmeyi teşkil eden Müslümanların kısm-ı âzâmı, belki kâffesi Türktür. Kanı, nesli, cinsi, ahlâkı, âdâtı birdir. Bugün tekellüm ettiğimiz lisanın da aslı, tamırı (kökü) birdir. Maraz ve derdimiz, ihtiyaç ve zaruretimiz birdir. Bu halde kullanacak lisan ve şivemizde bir olması iktiza eder. Zira lisânımız birleşmeyince yekdiğerimizi anlamak, birbirimize melhem olmak mümkün olmayacağı gibi, aramızda ittihad ve ittifakın da temel tutması mümkün olmayacaktır. Milletimiz en cahil bir zamanında yirmi sene kadar bir müddet lisân-ı edebîmiz olan Türkçeyi okuduğu ve istifade ettiği halde, hal-i hazırda maarif-i milliyemizin az ve çok tamim ve intişar ettiği bir zamanda neden Türkçeyi anlayamamın?! “Tercüman” gazetesinin feryadı boş değildir. Kopardığı sayha hâlî bir fikir de değildir. “Tercüman”ın lisan meselesindeki feryadı - yirmi beş senelik- ettiği tecarib-i adîdenin saikasıdır. İç vilâyetlerde dahi Türkçeyi anlayamayacak kimse bulunmadığını tasavvur edemem.

Tercüman’ın beyan buyurduğu gibi her gazete başka bir lisan, her ceride başka bir şive istimal edecek olur ise, iç bir zaman aramızda merbutiyet olmaz ve Petersburg’da olan “Umumî İctima-i Müslîmîn”de akdettiğimiz ittihad ve ittifakın da bir netice-i hasenesi olmaz.⁶

Gaspıralı’yı pasif olmakla suçlayan Genç Tatarlar, Gaspıralıyı umûmî Türk-Müslüman meselelerine fazla dalarak bizzat Kırım Türklerine ait meseleleri ikinci plâna attığı gerekçesiyle eleştirmektedirler. Önde gelen Genç Tatarlardan biri ve aynı zamanda Gaspıralının eski ve müstakbel çalışma arkadaşı olan Hasan Sabri Ayvazov, Vatan Hadimi’nin kapalı olduğu dönemde 1906 yılında Bakû’de yayımlanan Füyuzat isimli derginin 6. sayısında “Kırımlılar Ne İçün Tenkid Edilmiyor?” isimli yazısında Tercüman gazetesinin uzun yıllar boyunca yaptığı hizmetleri teslim etmekle birlikte, Kırım meselelerine karşı ilgisiz kalmasını tenkid etmektedir.⁷

⁶ Hakan Kırımlı, s:103-104.

⁷ Hakan Kırımlı, s:106-107.

Esasen Gaspıralı'nın yanında çalışmaya başlamadan önce de Türkçü fikirlere sahip olan Hasan Sabri, Bakü'deki "Füyuzat" ve Mısır'daki "İçtihat" mecmualarına yazı yazması, irtibatını kesmemesi Türkçülük duygularından kaynaklanmaktaydı. Yazın fes giyerek dolaşan Hasan Sabri Ayvazov, daima İstanbul Türkçesi ile konuşmaya çalışırdı.⁸ Türklük, Müslümanlık ile ilgili konuları ele alırken, inkılapçılık ve Kırım Türklerinin aslı meselelerine de çok geniş bir şekilde yer vermiştir. İlk sayısından itibaren toprak meselesini ele alan gazete, köylülere toprak dağıtılması, dağıtım sırasında yapılan adaletsizlikler gibi konuları işler..

Bu tür tenkid ve tartışmalara bakarak bu iki grubun arasında çok kesin çizgilerin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Tam tersine Tercüman ile Vatan Hadimi gazetesinin fikri yapısı ve faaliyet alanları arasında farklılıktan daha çok benzerlik bulunmaktadır ki, Gaspıralı'nın taraftarları ile Genç Tatarları her zaman ayırdetmek pek de kolay olmamaktadır. Ayrıca iki grubun içinde de yer alanların sayısı da azınsanmayacak kadar çoktur. Üstelik bu grupların Rus idaresi ve gelenekçi-muhafazakâr yapıda olan Kırım Türkleri ile olan farklılıkları çok daha fazla ve derindir. Bu bakımdan Vatan Hadimi gazetesinin kapatılmasından sonra, başta Hasan Sabri olmak üzere gazetenin yazarlarının Tercüman'da yazmaya devam etmeleri şaşırtıcı görünmemelidir. Kaderin cilvesi olarak Tercüman'ın Vatan Hadimi'nden temel ayrılıklarından biri olan ılımlı ve temkinli tutumu Tercüman'ın yayın hayatına devamına ve Vatan Hadimi'nin eski yazarlarına imkân verebilmekteydi.⁹ Tercüman'ın izinden giden Vatan Hadimi gazetesi, bütün Müslüman ve Türk dünyası ile ilgili bilgiler de verdiği için Kırım haricinde Bulgaristan, Azerbaycan ve İdil Ural bölgelerindeki Müslüman Türkler tarafından okunmaktadır.¹⁰

Vatan Hadimi çıkmaya başlamasından altı ay sonra aralıklarla kapatılmaya başlar. İlk kapatılma haberini 6 Noyabr 1906 tarihli Tercüman şu cümlelerle verir.

⁸ Cafer Seydahmet Kırimer, Bazı Hatıralar, s:128.

⁹ Hakan Kırımlı, s:107.

¹⁰ Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler, s:103.

“Muharrir efendilerin hizmet ve güzel kılımları meydanda ise de “Vatan hadimi”nin toktaldığı işar olunur.beş altı yüz müşterişden ziyade cemi olmadığı, bu güzel gazetenin tatiline sebep oluyor imiş. Eğer böyle ise çok teessüf olunur. Matbuat işleri ve kitap bazaarı lazım bir ala kelmek için daa bir çok senelerin geçmesi lazımdır. Bu da çalışmak ile olacaktır. Hizmetlerini kılımlarını ve akçalarını millet uğruna sarf iden fedakârları Cenâb-ı Hakk ziyade eylesin. Bunlara cümlemiz müteşekkîr bulunmalıyız.”¹¹

Vatan Hadimi'nin 24 Kasım 1906 tarihli Tercüman'da Aralık ayının başından itibaren tekrar çıkmaya başlayacağı; 4 Aralık 1906 tarihli Tercüman da ise gazetenin haftada iki defa çıkacağı, ayda bir risale vereceği ve senelik fiyatının 4 ruble olduğu bildirilmektedir.

10 Şubat 1907 tarihli Tercüman'da Mehdiyev'in milletvekili olmasıyla ilgili bir yazıda, aşırı solcu olduğunu sandıkları Mehdiyev'in kendisinden İslam Birliği programını benimsediği ve milliyetçi olduğunu öğrenince, ona karşı sevgilerinin daha ziyadeleştiği belirtilmektedir.

20 Temmuz 1907 tarihinde neşredilen Tercümanda gazetenin başına Hasan Sabri Ayvazov'un getirildiği şu şekilde verilir. “Qarasuv'da münteşir refiğimiz Vatan Hadimi'nin mesul müdürlüğü genç muharrirlerimizden Asan Sabri Efendi Ayvazov'un uhdesine avale edilmiştir.” 1908 yazında hükûmet gazeteyi kapatır. Hasan Sabri Ayvazov 1908 Ekim ayında “Kırım Sedası” isimli bir gazete çıkarmak maksadıyla müracaat ettiyse de Türk dilini okuyabilecek bir sansürcü bulunamadığı için gazetenin çıkmasına izin verilmez.

Vatan Hadimi'nin çevresinde yetişen Bahçesaray'daki genç muallimlerden Hüseyin Baliç, Yahya Bayburtlu, Süleyman Badraklı, Emirali Kayızov, Celal Meyinov, İbrahim Meyinov, Abdurrahman Hüsni “Uçkun” adıyla bir dizi risaleler neşrederler.¹² 18 Eylül 1909 tarihli

¹¹ Gasprinski'nin Canlı Tarih s:1162.

¹² Ahmet Özenbaşlı, Keçen Devrimize Tenkidli Bir Bakış Tecrübesi” , 201.

Tercüman gazetesinde verilen bir habere göre de, bu risaleleri basmak için bir cemiyet kurdukları bildirilmektedir.¹³

Hasan Sabri Ayvazov'un yazıp 1907'de Bakû'de neşrettiği "Neden Bu Hale Kaldık?" piyesi o dönemde çok tanınmış bir tiyatro oyunudur.

1908 yılında Kırım'ı terketmek zorunda kalan Hasan Sabri Ayvazov, Kahire'ye ve İstanbul'a gider. Daha sonra, Moskova'daki Lazarevskiy Şark Dilleri Enstitüsünde ders verir. Moskova'da Müslüman talebeler arasında Jön Türk fikirlerini yaymakla itham edilen Hasan Sabri Ayvazov tutuklanır ve hüküm giyer. Moskova'daki ünlü Butırka hapishanesine kapatıldıysa da, buradan kaçır ve 1913 yılında genel af ilân edilene kadar Türkiye'de ve Rusya'da kaçak olarak dolaşır.¹⁴ İstanbul'da okuyan Kırım Tatar talebeleri ile irtibata geçen Ayvazov, bu gençleri Yusuf Akçura ile tanıştırır. Türkçü fikirlere sahip olan bu gençlerin Tatar ismini kullanmalarını hoş karşılamayıp sadece Türk ismini kullanmalarını tavsiye etmesi bu gençler arasında üzüntü yaratır.¹⁵

1913 yılında Hasan Sabri Ayvazov, Bahçesaray'a İsmail Gaspıralı'nın yanına gelerek "Tercüman" gazetesinin neşriyatına iştirak eder. Bu gazetede ortak dil ve imlâ ile ilgili makaleleri yanında Turgenyev'in "Babalar ve Çocuklar" romanından bölümleri, Çehov'un hikâyelerini, Tolstoy, Puşkin, Nevayi, Nizamî ve Hayyam'ın eserlerini Türkçeye aktararak neşreder.¹⁶

11 Eylül 1914'te Gaspıralı ölünce, cenazeye gelenler Tercüman gazetesine giderek Hasan Sabri Ayvazov ve Gaspıralı ailesine taziyelerini bildirirler.¹⁷ Bu tarihten sonra, 1917 senesine kadar "Tercüman" gazetesinin baş yazarı olarak çalışır.¹⁸

¹³ Gasprinski'nin Canlı Tarihi, s:198.

¹⁴ Hakan Kırımlı, s:119; "Hasan Sabri Ayvazov", Kırım Mecmuası (İstanbul), no:9 (1918) ss.169.

¹⁵ Cafer seydahmet Kırimer, Bazı Hatıralar, İstanbul 1993, s:57.

¹⁶ Şevket Yunusov, "Mukaddes Topraktaki Tamırlarımız", Yıldız (Akmescit) no. 3 (Mayıs 1993), s.161s: 167.

¹⁷ Cafer Seydahmet Kırimer, Bazı Hatıralar, s:129.

¹⁸ İsmail Asan Oğlu Kerim, Kırım Tatar Edebiyatı, Akmescit 1995, s:113.

1914'te Cihan harbinin zaman, Kırım'daki milliyetçi eğilimlerdeki çeşitli gurupları birleştirmek maksadıyla; Paris'teki, İstanbul'daki, Moskova'daki, St. Petersburg'daki ve Odesa'daki Kırım Türkü olan talebelerin temsilcileri Kırım'da toplanırlar. Bu toplantıya katılanlar arasında Noman Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet Kırimer, Abdülhakim Hilmi gibi isimler vardır. Toplantıya katılanların aldıkları en mühim karar, benzer görüşteki bütün gruplar, İstanbul'da okuyan Kırım Tatarı gençlerin kurdukları Vatan Cemiyeti etrafında toplanacak olmalarıdır. Daha sonra bu gruba Hasan Sabri Ayvazov, Seyitcelil Hattat gibi isimler de katılır.¹⁹

Hasan Sabri Ayvazov bu grubun fikir ve kararlarını Tercüman gazetesinde şiddetle savunmaktadır. Ancak Tercüman gazetesinin bütün Türk âlemiyle ilgilenmek gibi mukaddes ve tarihî bir görevinin olması, bu gazetenin inkılâp fırtınalarının üstünde tutulmasını gerektirmektedir. Bu sebeple Abdülhakim Hilmi 20 Haziran'da Kırım Ocağı gazetesini, Hasan Sabri Ayvaz da 27 Haziran'da Millet gazetesini çıkarmaya başlar.²⁰

Bu gurubun gayretiyle, 7 Nisan 1917'de Akmescit'te "Bütün Kırım Müslümanları Kongresi" toplanır. 20 yaşını geçmiş kadın erkek istisnasız bütün Kırım Türklerinin seçme seçilme hakkına sahip olduğu seçimlere müteakip Kırım Tatar Millî Parlamentosu (Kurultay) 9 Aralık 1917'de Bahçesaray'da yapılan bir törenle toplanır. Noman Çelebi Cihan, kurultay üyeleri tarafından ilk Kırım Tatar hükûmetinin başkanı seçilir. Parlamentonun üç eş başkanından biri de Hasan Sabri Ayvazov'dur. Kurultayın 26 Aralık 1917'de kabul ettiği Kırım Tatar Kanun-ı Esasîsi (Anayasası) ile Kırım Tatar Demokratik Cumhuriyeti" ilân edilir. Daha sonra Kırım'a dönmesi sağlanan Kırım Süvari Alayı ve Kırım Tatar piyade askerlerinin kumandasına girmesi ile Kırım Tatar Millî Hükûmeti askerî güce de kavuşur.

Kırım'da Kırım Türklerinin hakimiyeti, ilmî ve sosyal müesseselerinin açılmaya başlamasına sebep olur. Hasan Sabri Ayvazov

¹⁹ Hakan Kırımlı, s: 236.

²⁰ Cafer Seydahmet Kırimer, Bazı Hatıralar, s: 182-183.

Millet gazetesine yazdığı heyecanlı makalelerde de belirtildiği gibi, Kırım Türklerinin istiklâlinin alınması, hâkimiyetinin zappedilmesi, elinin ayağının zincirlenmesi, dili ve ağzının kilitlenmesi, hatta uyanması, tarihini unutsun diye kütüphanelerinin boşaltılması ile ölmediği, dimdik ayakta olduğu ortaya çıkmıştır.

Rusya yaşanan kargaşalar karşısında, Hasan Sabri Kırım'ın korunması için azamî surette çalışılması gerektiğine inanmakta ve ateşli makaleleri ile bütün Kırım halkını canla başla çırpınmaya teşvik etmektedir. Fakat onun için asıl olan Rusya'nın artık Türklük ve bilhassa Türkiye için bir tehlike olmaktan çıkmış olmasıdır. Hasan Sabri Ayvazov için Türklüğün, hassaten Türkiye'nin Kırım'ı kurtarmaması, yahut kurtarmaması gibi bir ihtimal söz konusu bile değildir.²¹

Ancak 26 Ocak 1918'de Bolşevikler Kırım'ı işgal ederler ve Çelebi Cihan'ı öldürürler.²² Daha sonra bu hükûmet yerini 21 Mart 1918'de Bolşevikler tarafından kurulan Tavrid Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakır. Bu hükûmette İbrahim İbrahimov, Süleyman İdrisov, Ali Bodanskiy gibi Kırım Türkleri de yer alır. 16 Nisan 1918'de Almanların Kırım'ı işgal etmelerinden sonra 25 Nisan 1918'de General Süleyman Sülkeviç başkanlığında Kırım Ülke hükûmeti kurulur. Ayvazov bu dönemde İstanbul'a büyük elçi olarak gönderilir.²³ 16 Kasım 1918'de Beyaz Rus Ordusu, 11 Kasım 1920'de ise Kızılordu Kırım'ı işgal etmiş ve Sovyet hâkimiyeti Kırım'a tam olarak yerleşmiştir.

1923 yılında Kırım Merkezi İcra Komitesi yanındaki tercüme bölümünde başkâtiplik görevinde bulunan²⁴ Ayvazov, bir kaç yıl sonra Kırım Yeni Elifbe Komitesinde çalışır. 1920 senelerinin sonlarında lâtin

²¹ Cafer Seydahmet Kırimer, Bazı Haturalar, s:231.

²² Osman Kemal Hatif, Gökbayrak Altında Milli Faaliyet, İstanbul 1918. (Eser, Dr. Hakan Kırımlı tarafından yeniden yayına hazırlanmıştır.), Ankara 1999, s:108. Hakan Kırımlı, s:250.

²³ Şevket Yunusov, s:167. Hakan Kırımlı, "Hasan sabri Ayvazovnun Türkiyedeki Elçilikleri", Repressirovannoje Pokoleniye Krimskotatarskih Obşestvenno_Politiçeskih Deyaateley, Podvijnikov nauki i Kulturi, Simferepol 2001, s:122-130.

²⁴ İsmail Asanoğlu Kerim, Medeni Esnas, s:12.

harfleri ile Hasan Sabri Ayvazov'un baş yazarlığını yaptığı "Köz Aydın" isimli dergi neşredilir.²⁵

Bu dönemde Hasan Sabri Ayvazov artık kendini tamamen edebî ve ilmî çalışmalara vermiştir. 1927 yılında yazdığı "Anneciğim Nerdesin? Gel!" isimli İstanbul Türkçesi ile yazılan hikâyesi, 1920'li yıllardaki açlığı işleyen üslûp yönüyle de mükemmel denebilecek bir eserdir.²⁶ Hasan Sabri Ayvazov, bu dönemde Akmesic'te 1927'de basılan ve 60 sayfadan oluşan "Yeni Yol" (Lâtin alfabesi ile ilgili) ile gene Akmesic'te 1928 yılında basılan ve 32 sayfadan oluşan "Kıraet Kitabı" gibi ilmî eserler de yazmıştır.²⁷ "25 Yıllık Yübiley" başlıklı yazıda Hasan Sabri Ayvazov'un üç bölümden oluşan "Türk -Tatar Dili ve Edebiyatı Tarihi" isimli hacimli bir kitap yazmakta olduğu bildirilmekle ise de bu eserin basıldığına dair her hangi bir belge bulamadım.²⁸

Bu yıllar Kırım'da edebî dil ile ilgili tartışmaların yaşandığı yıllardır. Hasan Sabri Ayvazov 1920'li yıllarda İleri, Yeni Dünya, Okuv İşleri gibi gazetelerde pek çok edebî makalenin yanında ortak dil, imlâ ve alfabe ile ilgili makaleler yazmıştır.²⁹

Hasan Sabri Ayvazov Kırım Türkçesi edebî dilinin mutlaka İstanbul Türkçesi olması gerektiğine, Kırım Türkçesinin ağızlarının edebî dil olma yeteneğine sahip olmadığına tıpkı Tercüman'da çalıştığı yıllarda olduğu gibi inanmaktadır. 29 Mayıs 1927 tarihli "Yeni Dünya" gazetesinde yazdığı "Edebî-İlmî Dile Doğru" isimli makalesinde Hasan Sabri Ayvazov dil ile ilgili görüşlerini şu cümlelerle anlatmaktadır.

..Biz bütün bu mübarezelere, anarşilere, dilimizin geçirdiği fırtınalara, inkılâplara bakarak, müteessir olmakla beraber, aynı zamanda seviniyor ve bunların hepsini pek tabii buluyorduk. Çünkü edebî, ilmî ve medenî bir yola girecek bir milletin iptida tilinin

²⁵ İsmail Asanoğlu Kerim, Kırımtatar Edebiyatı, s: 114.

²⁶ Şevket Yunusov, s:167.

²⁷ İsmail Asanoğlu Kerim, Bibliyografik Seçmeler, Akmesic 1994, s:4.

²⁸ İsmail Asanoğlu Kerim, Medeni Esnas, s:12.

²⁹ İsmail Asanoğlu Kerim, "Bibliyografik Seçmeler, Akmesic 1994, s:17-18.

edebîleşmesi, ilmîleşmesi ihtiyacı baş kösterir ve bir ihtiyaç neticesinde til, şive, imlâ, yazı,söz ve ıstılah münazaaları, mücadeleleri doğar. Bu münazaa-münakaşalar devam ettikçe dilin türlü buhranlar, sendelemeler geçirmesi de tabii bir haldir.

Adını hatırlayamadığım Türk lisaniyatçılarından birinin “Diller denize benzer, dalgalanmazlarsa sasıır.” doğru teşbihince tilimizin dalgalanması, buhranlar, anarşiler geçirmesi lâzım, hatta elzem idi. İşte bunun için ki, dilimiz son seneler içinde dalgalandı, kudurdu, kaynadı, köpürdü, bulandı dil denizinde seyahatler icra edildi..... Hangi dil, hangi şive, hangi üslûbun işimize daha ziyade yarayacağı yarışları açıldı. Bir çok çarpışmalardan, kızıklı mübâezelerden, münakaşalardan sonra, döne dolaşa kâh sağa, kâh sola, kâh ileri, kâh geri gidile gidile, nihayet “Garp Türkçesi denilen açık, sade, zarif, ve güzel Türkçe lisanında “demir atmak” kanaati hasıl oldu. Çünkü dilin yalnız tahsil, küreş, münevverler ve âlimler için değil, er okumak-yazmak bilen halklar için de hizmet edebilecek bir hale getirilmesi ne derece lâzımsa, kullanılacak dil ve şivenin de yalnız maneler, çınlar, destanlar, manzumeler, hikâye ve masallar yazmak için değil, medenî, ilmî, fennî sahalarda da yazılacak kitaplara, makalelere ve saireye hizmet edebilmesi lüzumu da tayin edildi.³⁰

Hasan Sabri Ayvazov Kırım’da bu tartışmaların sonuçlandığı ve artık İstanbul Türkçesinin gazeteler yanında ders kitaplarında bile kullanıldığını belirtmektedir. Gerçi Hasan Sabri Ayvazov’un da belirttiği gibi bu yazının yazıldığı gazete, İleri ve Okuv İşleri gazetelerinde kullanılan dil İstanbul Türkçesi’dir ama, aynı gazetede ve dönemin diğer gazetelerinde Kırım Türklerinin edebî dilinin Bahçesaray ağzı olması gerektiği ile ilgili makaleler de yazılmaya devam etmektedir. Ayrıca gazete idaresi Hasan Sabri’nin bu makalesi altına “*Sabri arkadaşın bu makalesini münakaşa yoluna derc etemiz. Bu yolda ilmî cevap ve fikir yazacak arkadaşlara sahifelerimiz açıktır.*” ibaresini koyma lüzumu da hissetmiştir. Tabii ki edebî dilin İstanbul Türkçesi olması gerektiğini savunan yazar da sadece Hasan Sabri değildir.

³⁰ İsmail Asanoğlu Kerim, Medeni Esnas, s:116-117.

Hasan Sabri Ayvazov'un alfabe ile ilgili görüşleri de yukarıda zikredilen gazetelerde yazdığı makalelerle ortaya konmuştur. Hasan Sabri alfabe değişikliğine mutlaka ihtiyaç olduğunu belirtmekte ve Türkçe'ye en uygun alfabenin lâtin alfabesi olduğunu belirtmektedir. Arap alfabesini öğrenmenin zorluklarını sıralayan Hasan Sabri Ayvazov, bu alfabede aynı harfle gösterilen sesler yanında Türkçede aynı söylenen seslerin farklı harflerle gösterildiğini belirterek, Arap alfabesinin Türkçeye uygun olmadığını göstermeye çalışmıştır.

31 Mayıs, 2 ve 3 Haziran 1927 tarihli "Yeni Dünya" isimli gazetelerde yazdığı uzun "Asrî - Medenî Yazıya Doğru" isimli makalesine alfabe ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle belirtir.

Savti usûlün doğurduğu savti imlâ, önümüze eski elifbanın işe yaramadığı, dilimize uymadığı meselesini çıkardı. İslahına giriştik. Bir çok harfleri idam ettik. Bazılarının başını, bazılarının kuyruğunu kestik, dilimizin elifbaya uydurulmasına çalıştık. Fakat bu yapılan ve yapılmakta olan islahat ile yazı ve elifbamızı düzeltmek mümkün olamadı. Yapılan bütün islahatlar, değiştirilmeler yarım tedbirlerden ibaret kaldıklarından, bizi arzu olunan noktaya kötüremedi. İmlâmızı doğru bir yola koyamadı. Arap elifbasının islahına çalıştıkça, başka bir elifba aramak, başka bir elifbaya geçmek meselesi tabiatıyla meydana çıktı.

Bu süretle eski elifba ile yeni bir elifba çıkarmak, yahut kabul etmek arasında bir kavgalar başladı. Eski Arap elifbası taraftarları elifbayı tilimize değil, tilimizi Arap elifbasına uydurmaya çalıştılar ve alâ çalışmaktalar, yeni elifbaya geçmek taraftarları ise, yazıyı-elifbayı tilimize uydurmak istiyorlar ki, doğru yol da budur.

İşte, Arap elifbasının tilimize, tilimizde mevcut seslere uymadığına islah tarikiyle eski elifbadaki uygunsuzluk ve kolaysızlıkları ortadan kaldırmak hiç mümkün olmayacağına kani olanlar, tilimizi elifbaya değil, elifbayı tilimize uydurmak için bir elifbanın meydana gelmesini tüşündiler, aradılar ve buldular ki, o da Lâtin esası ve sistemi üzerine kurulmuş ve Türkoloji Kongresi tarafından kabul edilmiş bir çok cumhuriyetlerde tatbikine başlanmış yeni Türk elifbasıdır.

Hasan Sabri Ayvazov yazısında Lâtin alfabesini kabul etmek istemeyen Kazan'daki âlimlere de sitem etmekte, her zaman böyle gerici tartışmalara girmelerinden yakınmaktadır.

Hasan Sabri Ayvazov Kırım siyasî hayatında ve kültür hayatında siyasetçi, gazeteci, öğretmen ve yazar olarak pek çok hizmet vermiş, hayatının her anını Türk dünyası ve bu dünya içinde Kırım Türklerinin medenî ve kültürel açıdan gelişmesi maksadıyla dolu dolu yaşamıştır. Ancak bu dönemlerde müthiş Stalin'in cezalandırma makinası artık hızla çalışmaya başlamıştır. Kırım Türklerinin en güçlü, en istidatlı âlimleri, en büyük edipleri birbirlerinin ardı sıra cezalandırılmaya başlamışlardır. Hasan Sabri Ayvazov'un da bu sıralamanın dışında tutulması elbette beklenilmezdi. Hasan Sabri Ayvazov, 1930'lu yıllara girerken önce iş verilmeme cezasına çarptırılır. Gazete ve dergi çıkarmada, yazı yazmada bu kadar üretken bir yapıya sahip olan Ayvazov'un 1930'lu yıllara ait tek bir yazısı bile yoktur. Bu büyük işkencenin arkasından 1938 yılında 60 yaşındayken kurşuna dizilerek öldürülür.